

Analiza prawna przepisów prawa autorskiego dotyczących bibliotek.

Zdiagnozowane problemy i propozycje rozwiązań.

Streszczenie

dr Krzysztof Siewicz

Barbara Szczepańska

Centrum Cyfrowe Projekt: Polska wraz z Poznańską Fundacją Bibliotek Naukowych realizuje kampanię wspierającą reformę prawa autorskiego w ramach programu realizowanego przez fundację Electronic Information for Libraries (EIFL). Program kładzie szczególny nacisk na reformy służące bibliotekom, w przypadku których zrównoważony system prawa autorskiego ułatwia zapewnienie dostępu do wiedzy. Pozostałe kampanie są realizowane w Armenii, Estonii, Senegalu, Ugandzie, Uzbekistanie i na Łotwie.

Przedmiotem analizy są przepisy ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych w zakresie, w jakim dotyczą one działalności prowadzonej przez biblioteki. Prowadzona jest w kontekście problemów zgłaszanych przez przedstawicieli bibliotek w trakcie warsztatów prowadzonych w sierpniu i we wrześniu 2012 roku w zespole bibliotekarzy powołanym przez Centrum Cyfrowe Projekt Polska i Poznańską Fundację Bibliotek Naukowych dla realizacji projektu „Reforma prawa autorskiego dla bibliotek” finansowanego z grantu fundacji EIFL. Celem analizy jest sformułowanie propozycji rozwiązań problemów prawno-autorskich, jakie biblioteki napotykają w prowadzonej przez siebie działalności.

Główne problemy prawno-autorskie bibliotek wynikają z różnic w zakresie działalności bibliotek i zakresie dozwolonego użytku. Kolejna grupa problemów powstaje w przypadku **działań wykraczających poza obecnie nakreślone ramy dozwolonego użytku** i obejmuje wątpliwości co do sposobu i zakresu nabywania praw.

Zdiagnozowane problemy

- **Materiały biblioteczne charakteryzują się dużą różnorodnością.** Pozyskiwane są w różnych postaciach i na różne sposoby – poprzez nabywanie dostępnych w handlu samodzielnych egzemplarzy, otrzymywanie egzemplarzy obowiązkowych, nabywanie egzemplarzy jako dodatków do innych materiałów (np. płyty z filmami dołączone do czasopism), przekazywanie ze zbiorów prywatnych, samodzielnie pobieranie z Internetu (np. dzieł udostępnianych w ramach projektów takich jak Google Book, Gutenberg Project) itd.
- **Duża różnorodność występuje także w odniesieniu do rodzajów działalności bibliotek.** Poza udostępnianiem już istniejących egzemplarzy, usługi bibliotek obejmują przede wszystkim zwielokrotnianie (kserowanie). Czytelnicy oczekują ponadto udostępnienia skanów lub innej elektronicznej postaci materiałów, możliwej do przetwarzania w urządzeniach mobilnych. **Przyszłością bibliotek są zatem usługi zdalnego dostarczania dokumentów.**
- Poza udostępnianiem zbiorów, biblioteki zajmują się także edukacją czytelniczą, medialną, informacyjną, nieformalną edukacją dorosłych, edukacją ustawiczną, seniorów, bezrobotnych, osób zagrożonych społecznym wykluczeniem itd. **Edukacja nie może ograniczać się do samego tylko udostępniania egzemplarzy utworów, wymaga korzystania z nich na wielu innych polach eksploatacji, jak np. wyświetlanie, odtwarzanie, wystawianie, zwielokrotnianie.** Ponad 8500 bibliotek publicznych napotyka obszar niepewności prawnej co do możliwości prowadzenia przez nich działalności oświatowej w oparciu o art. 27 pr. aut.
- **Przepisy ustawy o bibliotekach nie zakazują im gromadzenia materiałów różnego rodzaju, pochodzących z różnych źródeł, a wręcz do tego zobowiązują. Tymczasem towarzyszące tym materiałom licencje lub wątpliwości związane z zakresem dozwolonego użytku powodują, że biblioteki nie mogą tych materiałów udostępniać.**

- Działania w ramach art. 28 i 27 pr. aut., tak jak zresztą w ramach każdego innego przepisu o dozwolonym użytku podlegają ocenie według kryteriów określonych w art. 35 pr. aut. Przepis ten wymaga, aby dozwolony użytek nie naruszał normalnego korzystania z utworu ani nie godził w słuszne interesy twórcy. **Nie można jednak z góry rozstrzygnąć, czy każde korzystanie z utworu w ramach dozwolonego użytku będzie zgodne z kryteriami wskazanymi w art. 35 pr. aut.**
- Przedmiotem wątpliwości są zastrzeżenia pojawiające się w treści umów licencyjnych dotyczących elektronicznych baz danych i e-booków. Umowy te często zakazują różnych form udostępniania. Umowy te zakazują również zazwyczaj także innych działań, takich jak automatyczne przetwarzanie treści, np. w celu prowadzenia różnych badań (tzw. „text and data mining” czyli komputerowa eksploracja baz danych, co jest coraz częstszym sposobem prowadzenia badań naukowych).
- **Produkty informatyczne są często technicznie zabezpieczone lub po prostu skonfigurowane tak, że ich udostępnianie użytkownikom biblioteki jest niemożliwe lub utrudnione** (przypisanie do konkretnego komputera, konieczność korzystania z określonego typu czytnika, itd.).
- Wątpliwości budzi możliwość udostępniania materiałów elektronicznych przez biblioteki niestanowiące samodzielnych jednostek. Mianowicie, **nie ma pewności, czy dopuszczalne jest udostępnianie tych materiałów w terminalach znajdujących się na terenie całej jednostki.** Tymczasem użytkownicy materiałów elektronicznych oczekują możliwości przesłania lub skopiowania ich z bazy do własnych zasobów (skrzynka e-mail, pendrive, itd.), jak również zdalnego dostępu do nich.
- Prawo autorskie oraz ustawa o ochronie baz danych ustanawiają różne reżimy ochronne dla różnych rodzajów dóbr niematerialnych: utworów w ogólności, utworów naukowych, programów komputerowych, utworów audiowizualnych, utworów zbiorowych oraz baz danych. **Połączenie w jednym produkcie kilku różnych przedmiotów ochrony (np. baza danych utworów naukowych działająca w oparciu o program komputerowy) prowadzi do wątpliwości, które z przepisów należy stosować, zwłaszcza w odniesieniu do**

dozwolonego użytku.

- **Barierą na drodze do swobodnego komputerowego przetwarzania materiałów bibliotecznych w celach naukowych (text i data mining) są głównie postanowienia umowne sprzeczne z przepisami dozwolonego użytku oraz zabezpieczenia techniczne.** W dalszej kolejności barierą jest także różny zakres dozwolonego użytku w zależności od kategorii dzieł (chodzi głównie o wyłączenie programów komputerowych z zakresu art. 27 pr. aut. ale również o odmiennie sformułowany zakres dozwolonego użytku utworów i baz danych).
- Zagadnieniem, które powracało w dyskusjach nad dopuszczalnością różnych form udostępniania materiałów bibliotecznych użytkownikom była **niepewność, co do tego, czy biblioteka jest zobowiązana przeciwdziałać ewentualnym naruszeniom prawa autorskiego, jakich mogliby dopuścić się użytkownicy.**
- W kontekście wypożyczeń międzybibliotecznych podstawowe wątpliwości związane są z materiałami elektronicznymi. Po pierwsze, chodzi tu o **możliwość międzybibliotecznego wypożyczenia materiału znajdującego się w elektronicznej bazie danych, której licencja nakłada ograniczenia przedmiotowo-podmiotowe w odniesieniu do jej użytkowników.** Po drugie, pojawia się generalna **wątpliwość co do zakresu dopuszczalnych działań w odniesieniu do materiału elektronicznego, którego „wypożyczenie” oznacza de facto zwielokrotnienie.** Biblioteki otrzymujące takie materiały od innej biblioteki mają wątpliwości, czy taki materiał mogą np. wydrukować i w jakim zakresie mogą go udostępniać.
- Rozprawy doktorskie stanowią szczególny przedmiot zainteresowania bibliotek funkcjonujących w ramach jednostek naukowych. **Niektóre biblioteki dopuszczają w stosunku do tych utworów jedynie dostęp na miejscu, niekiedy pod warunkiem uzyskania uprzedniej zgody władz uczelni lub nawet autora pracy.** Niekiedy podnosi się, że biblioteki nie mogą traktować rozpraw doktorskich na równi z pozostałymi materiałami bibliotecznymi z uwagi na to, że doktoraty rzekomo nie stanowią „publikacji”.

Tego typu praktyki implikują wątpliwości co do możliwości archiwizowania i udostępniania przez biblioteki rozpraw doktorskich w postaci elektronicznej, nie wspominając już o wątpliwościach co do dopuszczalności międzybibliotecznego wypożyczenia tych materiałów.

- W trakcie realizowania projektów digitalizacyjnych biblioteki natrafiają przede wszystkim na problem utworów osieroconych, czyli utworów, z których twórcą (uprawnionym) nie można się łatwo skontaktować (w szczególności, gdy nie jest on znany). Przyjęta ostatnio dyrektywa UE dotycząca udostępniania dzieł osieroconych wprowadza wymóg m.in. starannego poszukiwania uprawnionych. **Na gruncie obecnie obowiązującego prawa, do czasu wdrożenia powyższej dyrektywy lub innej zmiany tego prawa, jedyną możliwością legalnego korzystania z utworów poza zakresem dozwolonego użytku jest zgoda uprawnionego.**

Bibliotekarze często podejmują próby umieszczania obrazów okładek książek lub opisów z tylnych stron okładek w katalogach bibliotecznych dostępnych w Internecie. Usługi te, choć nowe, zyskały ogromne zainteresowanie czytelników, którzy dzięki temu uzyskują dokładniejszą informację o zasobie bibliotek. Odpowiedź na pytanie o legalność udostępniania okładek i opisów książek w Internecie zależy przede wszystkim od ustalenia, czy mamy tu do czynienia z utworami. Trudno jednak zgodzić się z twierdzeniem, że każda okładka i każdy opis książki będzie istotnie twórczy. Nie ma jednak w prawie autorskim innego mechanizmu na weryfikację tego twierdzenia niż obrona go przed sądem. W sytuacjach, w których mamy do czynienia z utworami w grę mogą jednak wchodzić przepisy o dozwolonym użytku. **Nie ma jednak żadnego takiego przepisu, na który biblioteki mogłyby się powoływać bez ryzyka w przypadku udostępniania okładek lub opisów książek w Internecie.**

Propozycje rozwiązań

- Doniosłe znaczenie jakie działalność bibliotek ma dla interesu publicznego uzasadnia wprowadzenie ułatwień, zwanych dozwolonym użytkiem publicznym, dla prowadzenia tej działalności kosztem przywilejów, jakie prawo daje twórcom. Nie oznacza to jednak, że prawne ułatwienia dla bibliotek naruszają prywatny interes twórców i innych uprawnionych. Przede wszystkim, dzięki tym

ułatwieniom, biblioteki pozwalają twórcom dotrzeć do szerszej publiczności, zwykle niedostępnej przez inne kanały dystrybucji. Biblioteki przyczyniają się także do zachowania w obrocie dzieł, nawet jeżeli wyszły już one z obiegu, gdyż przy udostępnianiu nie kierują się rachunkiem ekonomicznym. Zatem, nie można przeciwstawiać sobie interesów twórców oraz bibliotek, gdyż uzupełniają się one w dużym stopniu. Problemy związane z zakresem dozwolonego użytku jakie napotykają biblioteki należy wobec tego rozwiązywać poprzez odpowiednie dostosowanie dozwolonego użytku do ich działalności, przy czym nie oznacza to automatycznie zagrożenia dla interesu twórców.

- **Wykreślenie art. 35 pr. aut.** spowoduje, że trzystopniowy test znajdujący się od tej pory jedynie w aktach prawa międzynarodowego będzie służyć do oceny polskich przepisów o dozwolonym użytku, tj. weryfikacji decyzji ustawodawcy co do spełnienia przez te przepisy kryteriów testu. Procedura tej weryfikacji musiałaby się odbywać np. poprzez kontrolę zgodności przepisów krajowych z aktami prawa międzynarodowego dokonywaną przez Trybunał Konstytucyjny lub zewnętrzne wobec Polski instytucje międzynarodowe. Do czasu rozstrzygnięcia, przepisy korzystałyby z domniemania zgodności. Miałoby to istotny wpływ na zwiększenie pewności prawnej co do zakresu dozwolonego użytku.
- Problemy wynikające z łączenia w jednym produkcie różnych przedmiotów ochrony uzasadniają konieczność harmonizacji zasad dozwolonego użytku. Chodzi tu głównie o **zrównanie zakresu dozwolonego użytku bibliotek w odniesieniu do utworów sensu largo (naukowych, literackich), programów komputerowych i baz danych.**
- Biorąc pod uwagę wątpliwości co do istnienia egzemplarzy utworów występujących w postaci cyfrowej zasadny jest postulat nowelizacji prawa autorskiego poprzez **wprowadzenie bardziej neutralnego technologicznie określenia, czyli zamianę słowa „egzemplarz” na słowo „kopia” w wybranych przypadkach.** Postulat taki wysunęła prof. Elżbieta Traple, w ramach swoich propozycji zmian prawa autorskiego sporządzonych na prośbę Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- **Wprowadzenie ustawowego zakazu ograniczania dozwolonego użytku za**

pomocą umów.

- **Wprowadzenie przepisu wyłączającego w sposób wyraźny odpowiedzialność osoby, która złamie lub obejdzie techniczne zabezpieczenia w zakresie, w jakim ma to służyć korzystaniu z dzieła w ramach dozwolonego użytku.**
- Definiowanie zakresu dozwolonego użytku za pomocą kryteriów podmiotowych rodzi problemy w sytuacji, w której określonej bibliotece nie można jednoznacznie przypisać do określonej kategorii podmiotów (np. w sytuacji, gdy biblioteka publiczna realizuje zadania związane z edukacją czytelniczą i medialną, lekcje biblioteczne). Dlatego też uzasadniony jest **postulat zrezygnowania z kryteriów podmiotowych w przepisach o dozwolonym użytku**. Z punktu widzenia bibliotek istotne jest, aby dozwolony użytek obejmował każdego, kto wykonuje działalność biblioteczną (realizuje zadania określone w uob)
- Zastosowanie do działalności bibliotek art. 5 dyrektywy 2006/115 w sprawie prawa najmu i użyczenia. Przepis ten pozwala ograniczyć wyłączność uprawnionego w przypadku „publicznego użyczenia”. **Przepis ten daje jednak państwom członkowskim pewną swobodę, bo z jednej strony wymaga przyznania twórcom wynagrodzenia za to użyczenie, ale z drugiej strony pozwala swobodnie je ustalać z uwagi na cele promocji kultury**. W trakcie warsztatów zwracano uwagę na konieczność przeprowadzenia analiz ekonomicznych wykorzystania utworów w bibliotekach z uwzględnieniem zysków, jakie przynosi twórcom utrzymanie ich dzieł w bibliotekach. Nie ma bowiem żadnych przekonujących dowodów, że udostępnianie utworów przez biblioteki wpływa negatywnie na interesy twórców, a wszelki pozytywny wpływ powinien być uwzględniony przy określaniu obowiązku zapłaty wynagrodzenia na rzecz twórców. Jako przykłady takiego pozytywnego wpływu można wskazać, że biblioteki są znaczącymi nabywcami dużych ilości egzemplarzy opublikowanych dzieł, a ich udostępnianie czytelnikom ma też walor promocji dla autorów.